

زبان آرامي وزبان فارسي دوره ميانه

م. محمد حنيت خلف. كلية الاداب - جامعة
واسط

پيشگفتار

زبان آرامي سامي، وزبانهاي فارسي دوره ميانه از زبانهاي مهمي در تاريخ عربي و فارسي هستند که زبان آرامي از لحاظ خط و نوشتن آسان بود تا که از زبانهاي رسمي و مشهور محسوب شده بود. اين زبان، اقوام سامي که سوي شام و عراق مهاجرت کردند بوسيله آن صحبت کرده بودند و پس از سقوط بابل بدست پادشهان هخامنشي، زبان رسمي آن امپراطوي بکار رفت بحدیکه اثری مهمی در زبانهاي مختلف فارسي تأثير گذاشت و بر سکه هاي آن مملکت نوشته شده، و برای اينکه اين موضوع بررسی کردم و اثر و اهميت اين زبان اظهار نمودم و برای پژوهشگران که در اين زمينه بحث کردند پيروي و ثبت کردم. در مبحث اول به اقوام وزبان آرامي، و مبحث دوم به زبانهاي دوره ميانه و خط زبان پهلوي که بعض حروف ان باحروف آرامي شباهت دارد، اشاره کردم.

مبحث اول: زبان آرامي

آراميان

آراميان، آنها از اقوام سامي هستند، بويژه ساميان غربي که زبان انها با زبان کنعاني (اموري) و عبري، گروه زبانهاي غربي را تشكيل ميکنند⁽¹⁾. و از جزيره عرب در عصور متفاوت بشکل مجموعه ها با اقوام سامي ديگر وارد شهرهاي مجاور شده بودند که در آغاز قرن پنجم قبل از ميلاد به سوي سراسر (هلال خصيب) يعني زمين عراق و سوريا و لبنان، بشدت سرازير شده بودند، و در سوريا قرار گرفتند. سپس کنار دو رود خانه خابور و فرات جمع شدند و آنجا مملکه هاي دمشق و حماه که اباداني با شهرهاي وسيع بودند، بر پا کردند⁽²⁾ ((آرامي نام طايفه ايست از نژاد سامي و شايد لفظ (عاد ارم) که در قرآن شريف آمده مراد همين طوايف باشند اين طايفه در سه هزار سال قبل از مسيح از محلي نامعلوم در جزيره العرب باحال توحش وارد اراضي جنوبي فرات شده اند و قرب 15 قرن در آن حوالی بقتل و غارت و دست اندازی در آباديهاي بابل و آشور پرداخته، و بسبب مقاومت بابل و آشور در حدود قرن پانزدهم قبل از ميلاد به طرف رانده

شده اند ودر سوریا حوالی قرن دوازدهم بتاخت وتاز مشغول شده وامنیت سوریه و عراق مشوش میداشتند و عاقبت موفق شده دولتهای کوچک در شمال سوریه بوجود آوردند)) (3).

زبان آرامی

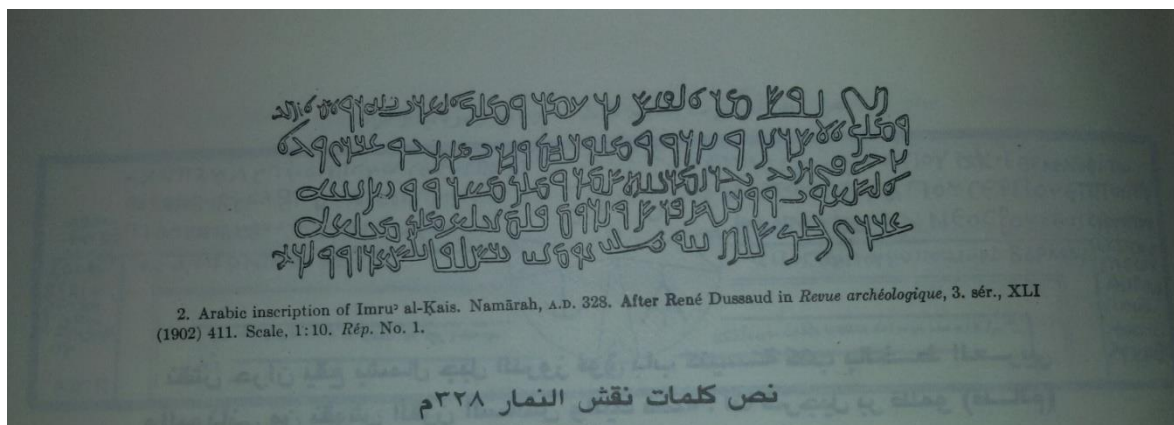
زبان آرامی آنکه از زبانهای سامی است واما زبان قدیم آن، که به پیشرفت لهجه های اقوام که به وسیله آن صحبت کردند، در حال انقراض محسوب شد بدیکه با اصل آن اختلاف داشت ولی واژه های قدیم در آن باقی مانده است. (4) زبان آرامی در آغاز قرن دوم میلادی بر طول خاور نزدیک از خلال لهجه های زبان آرامی قدیم رواج داشت، مانند: (یودی، حماه، جزنه، تل دیر علا) است. (5)

و در جای دیگر میگویند که ((زبان آرامی به مجموع کویشهائی اطلاق میشود که از خانواده زبانهای سامی هستند و در دوران باستان در فاصله قرن هفتم قبل از میلاد تا هفتم میلادی در ناحیه میان رودان رواج داشته و به تدریج جای زبانهای دیگر آن منطقه را گرفتند. که مکتوبات چندی از دوران هخامنشی منشیان زبان آرامی به دست آمده که متعلق به قرن پنجم پیش از میلاد است. این اسناد حاکی از رواج زبان آرامی در منطقه است. آن گویش از زبان آرامی که در امپراطوری هخامنشی به کار می رفت (آرامی امپراطوری) خوانده میشود)). (6) و علاوه بر این، نام زبان جهانی در اکثر مناطق مجاور رواج داشت. مخصوصا در دوران پادشاهان هخامنشی که این مناطق اشغال کرده بودند. تا که به آسیا صغیر نفوذ کرد علیرغم که کمی از اقوام آرامی به آن مهاجرت کرده بودند و دلیل رواج زبان آرامی در آسیا صغیر، اینکه وجود نوشته های آرامی بر سکه ها که در آن زمان متداول بودند (7)

اصل حروف زبان آرامی

ابتدایی ترین الفبای آرامی بر اساس رسم الخط فینیقی بوده است. با گذشت زمان، الفبای مربعی شکل آرامی شکل گرفت و دیگر مردم ساکن در کنعان این الفبا را برای نوشتن زبان خود برگزیدند. اکنون این الفبا بیشتر به الفبای عبری شهرت دارد. این ساختار نوشتاری در کتب مقدس آرامی و دیگر نوشته های آرامی یهودیان استفاده شده است. (8)

و اولین نوشته های عربی که ما رسیده است نوشته نماره، که بر قبر پادشاه عرب (قیس بن عمرو) است. اینکه بعض حروف آن با خط زبان پهلوی شباهت دارد و ذیل متن نوشته نماره ثبت کردم:

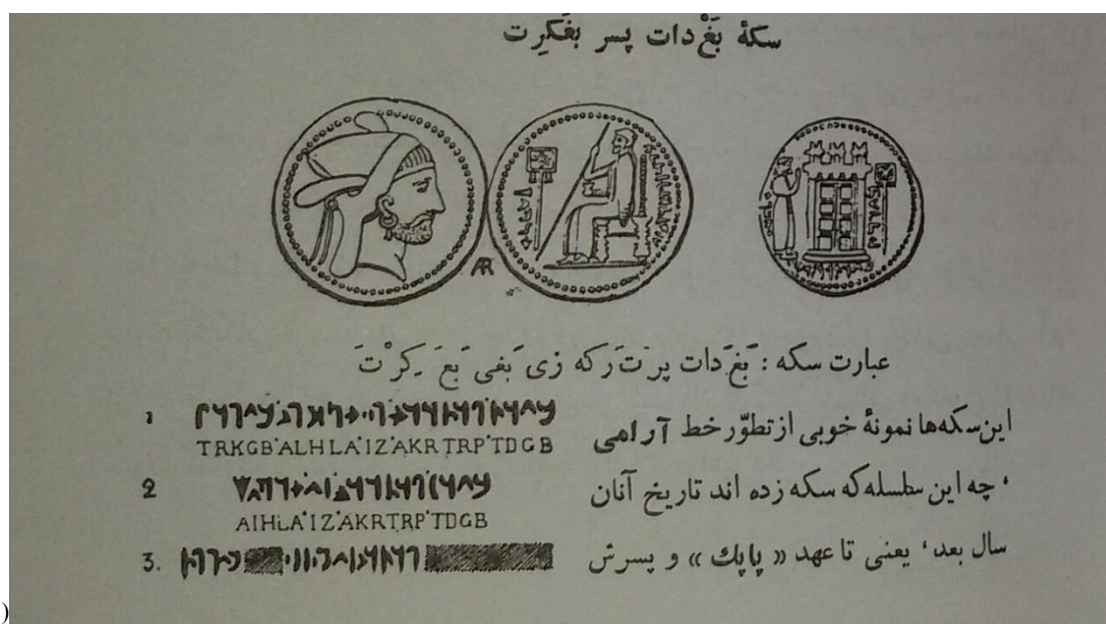
واز خطوط که به خط آرامی متأثر شدند ، خط تدمری ونبطی سامی هستند که طبق قول زبان شناسان است (9) .

زبان وخط آرامی در دوران هخامنشی

در سال 539 ق.م بابل به دست هخامنشیان سقوط کرده بود آنکه زبان آرامی ، زبان امپراطوری شده است که در سراسر مملکت هخامنشی بکار رفت وحتی میان رود نیل ورود اندوز رایج بود (10) که بعلت آنکه خط ابجدی زبان آرامی ساده شیوع داشت .دولت هخامنشی،برای ایجاد يك زبان رسمي(یعني زبان آرامی)که اقوام مختلف زبان بوسیله آن صحبت میکنند فرمان داده بودند . (11) .

زمان دولت هخامنشیان خط آرامی که از مدتهای دور از کنعانیان به سر زمین کلد و اشور رسیده بود . وبتدریج از نیمه قرن دوم پیش از میلاد خط آرامی متداول میگردد(12) . وبعلت که خط میخی برای نقر و نقش کتیبههای بکار میرفته است واز برای نامه ها و دیگر نیازمندیهای عمومی مناسب نبوده است. از این رو خط ساده والقبای (آرامی) که از عهد کلدانیان در آسیا صغیر معروف بود . وبتدریج اهمیت پیدا کرد که در قلمرو ایران و عراق وآسیای صغیر ومصر عمومیت یافت ، ومکاتب حکام وپادشاهان وروابط ملل وروزنامه های دولتی وفرمانها ونوشته های عادی همه باخط آرامی انجام میگرفت . ترقی روز افزون این خط با حمایت وتقویت شاهنشاهان هخامنشی حاصل آمد که در ممالک مفتوحه انتشار فرمودند(13) .

اما قدیمترین آثار بخط آرامی در ایران که بعد از کتیبه نقش رستم که بجز آرامی از طرف ایرانیان در دست است،سکه های پادشاهان (پرتَه دار)میباشد

باتوجه به این که از نظر تاریخی دورهٔ زبانهای باستانی با انقراض هخامنشیان در سال (330 پیش از میلاد) به پایان می رسد. دورهٔ میانه نیز از (250 پیش از میلاد) که سر آغاز حکومت اشکانیان است شروع میگردد. فاصله ای قریب یک سال میان این دو دوره تاریخی زبانهای ایرانی وجود دارد (19). از میان زبانهای متعددی که در ایران دورهٔ میانه به کار می رفتند آثار و اسناد مکتوبی از زبانهای (پهلوی ساسانی) و (سغدی) و (سکائی) و (بلخی) و (خوارزمی) باقی مانده است که طبق محدودهٔ جغرافیای آنهاست به دو گروه تقسیم میشوند: زبانهای گروه شرقی و زبانهای گروه غربی است)) (20).

زبان پهلوی

مهمترین منابع و مدارک بازمانده از فارسی میانه رسالات و کتابهای است که بخط پهلوی کتابی نوشته شده اند اکثر این آثار به دورهٔ متاخر ساسانی تعلق دارند و برخی از آنها نیز در قرن اولیه هجری به رشتهٔ تحریر درآمده اند و بدو بخش تقسیم میکنند:

ا- کتب دینی زردشتی که سلاطین ساسانی خود را وارثان هخامنشیان می دانستند و در بسیاری از مورد سعی می کردند تا رسوم گذشته بار دیگر مرسوم بدارد. که شامل کتابهای مقدس زند اوستا و زند پاز بند است.

ب- کتب غیر دینی پهلوی که دارای روزنامه های پهلوی و دیگر کتب و رسالاتی که در بارهٔ موضوعات متعدد تالیف و تدوین شده اند (21).

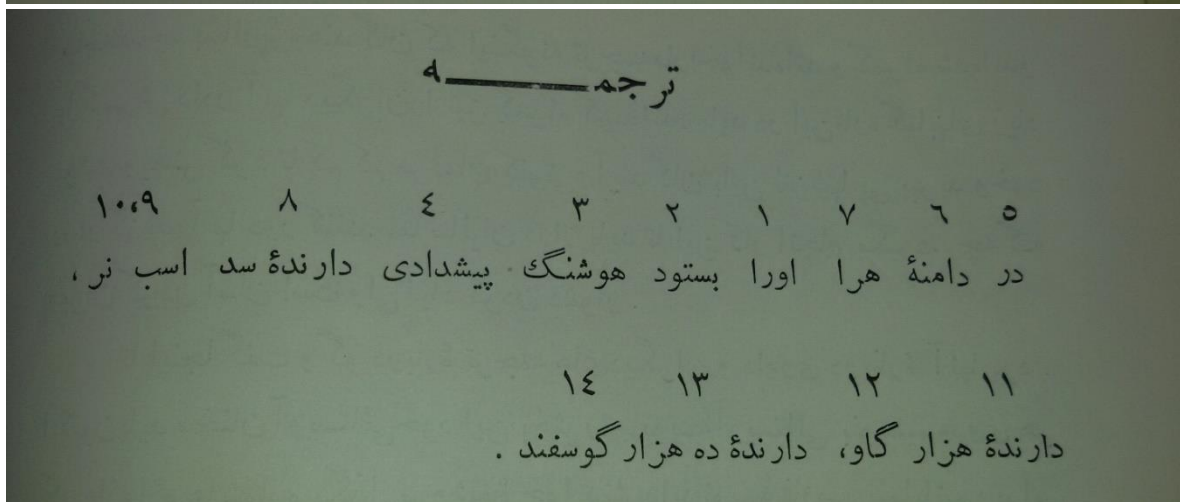
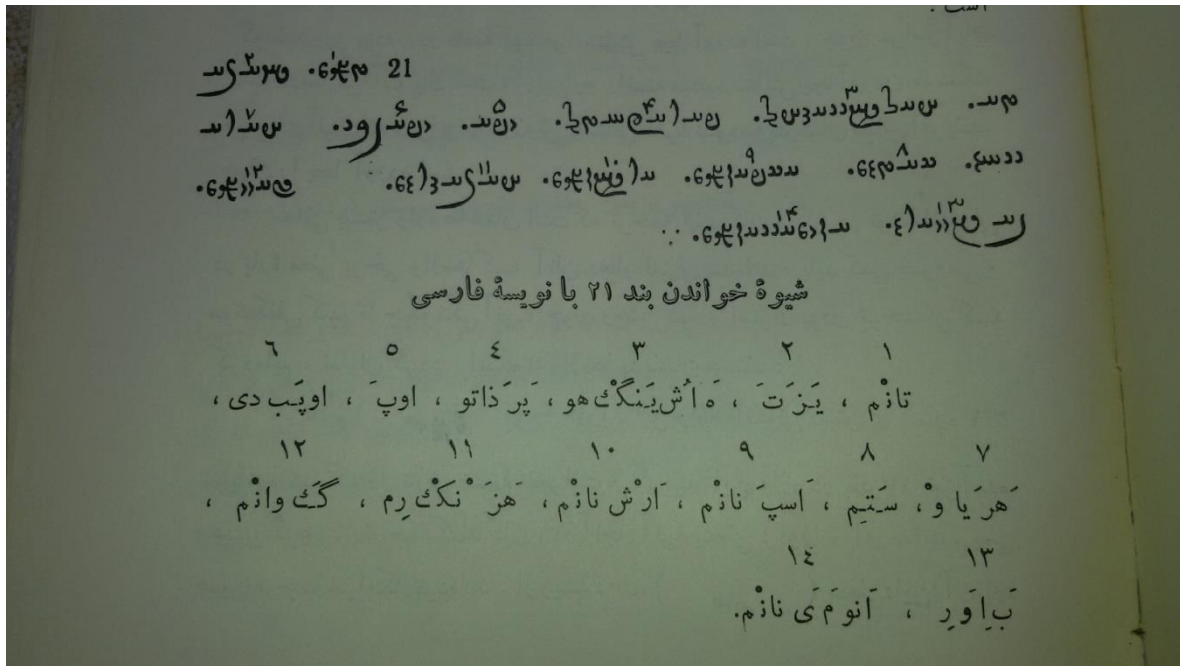
حروف زبان پهلوی

((خط پهلوی دارای 25 حرف باصدا و بی صدا است. (ا, ب, گ, ج, د, ه, و, ز, س, ک, ل, م, ن, س, ف, پ, چ, ژ, ر, ش, ت, ث, خ, ذ, غ, و) ولی برای حروف (ح, ط, ع, س, ق) که در الفبای آرامی هست. نیز حروفی دارد, یعنی (ه) گاهی صدای (ح) می دهد و (ت) گاهی صدای (ط) و (الف) و گاهی و (او صدای عین و (چ صدای (ص) و (کاف) و (میم) صدای (ق) را دارا میشود.

خط ولهجهٔ پهلوی بدو دسته تقسیم شده است یکی خط ولهجهٔ اشکانی که انرا پهلوی شمالی مینامند و سابق پهلوی کلدانی میگفتند. دیگر خط ولهجهٔ ساسانی انرا

1- پهلوی جنوب و جنوب غربی می نامند سوای این دو قسم خط

که با حروف مقطع نوشته شده و گویا مختص کتیبه ها بوده است و خط دیگری هم داشته اند که از برای تحریرات معمولی بکار برده میشد و این خط با حروف متصل نوشته شده و از حیث شکل با خط دیگر تفاوت داشته است)) (22). که بوسیلهٔ آن, متون اوستا نوشته شده بود. و ذیل نمونه از بند های اوستا که بفارسی نو ترجمه شده

(23)

هزوارش

هزوارش یا هوزوارش واژه ای پهلوی وبه معنای شرح وتفسیر نمودن است ودر اصطلاح به واژه های در خط پهلوی گفته میشود که شکل آرامی (عربی) انها در کتاب ها ، سفال نوشته ها ، اسناد کتیبه ها ونوشته ها می شد . اما در هنگام خواندن ، معادل معنای فارسی آنها به کار میرفت عربی است که معنای فارسی آن است خوانده شده است . علت این کار برد وکاتبان آرامی را

در کارهای دبیری و منشی گری در ایوان گماشت ، پس از فرو زیری فرمانروایی هخامنشیان ، زبان آرامی به هستی خود در میان ایرانیان ادامه داد . در آغاز سده سوم پیش از میلاد ، نوشتن به خط آرامی به فراموشی گذاشت و به جای آن نوشتن به زبانهای ایرانی ، برخی از واژگان زبان خود به کامی بروند . آنان خود واژه یاریشه آن حرف اضافه ، ضمائر و برخی نامها را که کار بردشان در زبان فراوان بود ، و نگارش آرامی آنان برای ایشان ساده تر مینمود و ارد زبان پهلوی کردند (24) .

یا هزوارشها کلماتی به زبان آرامی اند که بخط پهلوی نوشته می شدند و ظاهر را در موقع خواندن معادل فارسی میانه تلفظ می شد مثلا :

(من) می نوشتند و (از) میخواندند و (ید) می نوشتند و (دست) میخواندند و (یوم) می نوشتند و (روز) می خواندند و (لیلۃ) می نوشتند و (شب) می خواندند . و سبب وجود داشتن هزوارش در خطوط ایرانی آن است که از دوران هخامنشی که ذکر شده کاتبان آرامی به ثبت دواوین و امر دبیری در ایران اشغال داشتند و همین امر موجب اقتباس خطوط ایرانی از خط آرامی شده بود (25) .

نتیجه گیری

زبان آرامی از زبانهای مهمی سامی است که در دوران قدیم عربی و فارسی رایج بود و در زبانهای فارسی قدیم از لحاظ خط و واژه ها ، تاثیر گذاشت ، چونکه الفبای آرامی ساده و اسان بود و منشیان و کاتبان آرامی در امپراطوری هخامنشی بکار بردند آنکه در هزوارش فارسی وجود داشته و بر سکه ها نیز نوشته شده بود و این دلیل است که بر رواج این زبان رسمی یعنی (زبان آرامی) است و اگر برمتون پهلوی اطلاع بکنیم بعض حروف آرامی در آنها پیدا میکنیم . و اینکه بر تاثیر زبانهای عربی قدیم در زبانهای فارسی نشان میدهد . چونکه اصلا پارسیان از دوران قدیم برای نوشتن زبان آنها ، حروف نداشتند و از حروف زبانهای سامی مخصوصا حروف میخی و آرامی استفاده و استعمال کردند .

هامش

- 1- مقدمة في تاريخ الحضارات ، طه باقر ج 1 ط 2 دار الفرات للنشر والتوزيع بيروت ص 541
- 2- الأراميون ، دويونت سومر ، ترجمة الاب البير ابونا ط 1 شركة دار الوراق للنشر 2007 م ص 7- 8

- 3- سبک شناسی , محمد تقی بهار, جلد اول_موسسه انتشارات امیر کبیر تهران چاپ هشتم 1382 ص 70
- 4- الأراميون , دوبونت سومر ص 12- 13
- 5- دراسات في العربية , اصولها مراحلها التاريخية بنيتها , لهجاتها , علاقاتها - باخواتها الساميات - مجموعة مستشرقين حررها المستشرق الكبير فولد بتريش , نقلها الى العربية د. سعيد بحيري عين شمس مكتب الاداب القاهرة 2005 م ص 26
- 6- تاريخ زبان فارسي, دكتور مهدى باقرى , نشر قطره, چاپ سما رنگ, ص 44
- 7- فقه اللغة , عبد الواحد وافي , دار نهضة مصر للطبع والنشر القاهرة (سال چاپ ثبت نشده) , ص 58
- 8- منبع قبلی ص 57
- 9- موسوعة الخط العربي تالیف ناجی زین الدین المصرف ج 1 دار الحرية للطباعة 1984 ص 175
- 10- آرامية العهد القديم قواعد ونصوص ا. د يوسف متي قوزي منشورات المجمع العلمي بغداد 1427 هـ - 2006 م ص 23-24
- 11- العراق فى التاريخ القديم موجز التاريخ السياسي د. عامر سليمان جامعة الموصل دار ابن الاثير للطباعة والنشر 1413 هـ - 1992 م ص 43
- 12- سبک شناسی محمد تقی بهار جلد اول ص 68-69
- 13- منبع قبلی ص 71
- 14- فرهنگ کوچک زبان فارسی د. ن مکنزی ترجمه مشهید فخرائی تهران 1373 چاپ اول تیراژ ص 12
- 15- زبان ارامی در دوره هخامنشی دکتر رودلف ماتسوخ قسمت اول مجله دانشکده ادبیات شماره دوم ص 175- 176
- 16- فرهنگ کوچک زبان فارسی ص 12
- 17- منبع قبلی ص 13
- 18- فنون الشعر الفارسی د. اسعاد عبد الهادی قنديل جامعة عين شمس ط 1 1975 م ص 2-3
- 19- تاريخ زبان فارسی , دکتر مهدى باقرى ص 71
- 20- منبع قبلی ص 72
- 21- منبع قبلی 99 ص- 101
- 22- سبک شناسی , محمد تقی بهار ص 74

- 23- گوهرهای نهفته م. اورنگ چاپ رنگین تهران 1344 ص 65
24- خود آموز زبان پهلوی میرزای ناظری 1379 چاپ اول تهران ص 21
25- تاریخ زبان فارسی دکتر مهدی باقری ص 90- 91

منابع

1. الارامیون دوبونت سومر ترجمة الاب البير ابونا ط1 شركة دار الوراق للنشر 2007م .
2- العراق فی التاريخ القديم موجز التاريخ السياسی د. عامر سليمان جامعة الموصل العراق دار ابن الاثير للطباعة والنشر 1992م .
3- ارامية العهد القديم قواعد ونصوص أ.د يوسف متي قوزي منشورات المجمع بغداد 2006م.
4- تاريخ اللغات السامية , اسرائيل ولفنسون ط1 مطبعة الاعتماد مصر 1348 هـ - 1929م
5- تاريخ زبان فارسی دکتر مهدی باقری نشر قطره چاپ دوازدهم 1386 چاپ سما رنگ .
6- دراسات فی العربية اصولها مراحلها التاريخية المستشرق فولد بتریش نقلها الى العربية د. سعيد بحيري جامعة عين شمس مكتبة الاداب القاهرة -1446 هـ - 2005 م .
7- سبک شناسی محمد تقی بهار جلد اول مؤسسه انتشارات امير كبير تهران چاپ هشتم 1382 .
8- فقه اللغة عبد الواحد وافي دار النهضة مصر للطبع والنشر القاهرة (سال چاپ ثبت نشده
9- فرهنگ کوچک زبان فارسی از د. ن مکنزی ترجمه مشهيد فخرائی تهران 1373 چاپ اول تیراژ
10- فنون الشعر الفارسی د. اسعاد عبد الهادی قنديل جامعة عين شمس ط1
11 - زبان ارامي در دوره هخامنشی دکتر رودلف ماتسوخ قسمت اول مجله دانشکده ادبیات شماره دوم .
12- موسوعة الخط العربي تالیف ناجي زين الدين المصرّف ج1 دار الحرية للطباعة 1984 م .
13- گوهرهای نهفته نوشته م. اورنگ 1334 چاپ رنگین تهران .
14- خود آموز زبان پهلوی میرزای ناظری 1379 چاپ اول تهران